

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 495-514.

Geliş Tarihi-Received: 01.02.2024

Kabul Tarihi-Accepted: 26.02.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1425698

*İrk Bitig'*de Duygu Fiilleri

Emotion Verbs in İrk Bitig'

Esra KILINÇ**

Öz

Duygu, zihin ve dil birbiri ile bağlantılı kavramlardır. Duygular bireyin, birey vasıtası ile de toplumun zihin yapısı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar. Zihnin algılaması ile başlayan sürecin ikinci aşamasında duygular vardır. Duygular, ilk etapta algılanan verinin bireyde oluşturduğu etki ve bireyin bu etki karşılığında gösterdiği ruhsal ve bedensel tepkilerdir. Duyguların sözcüklerle fiil şeklindeki ifadesi ise duygu fiillerini oluşturur. Sev-, kork-, kaygılan-, neşelen- ve öfkelen- gibi fiiller duygu ifade eden fiillerdir. *İrk Bitig*, sonu iyi ya da kötü olarak değerlendirilen falların yer aldığı, Uygurlardan kalan, 9. yüzyılda yazıldığı düşünülen bir eserdir.

Çalışmada, söz konusu eserdeki duygu fiilleri anlambilimsel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Ayrıca falların iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesinde, eserde kullanılan duygu fiillerinin bir etkisinin olup olmadığı da araştırılmıştır. Çalışma sonucunda *İrk Bitig'*de tanıklanan duygu fiillerinin anlam özelliklerinin belirlenmesi, etimolojik incelemelerinin yapılması, duygu değerlerine göre sınıflandırılması ve iyi ya da kötü olarak sonuçlandırılan falların sonucunu etkileyip etkilemediklerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duygu fiilleri, *İrk Bitig*, anlambilim, mental fiil, fiil.

Abstract

Emotion, mind, and language are interrelated notions. Emotions enable us to have an idea about the mind structure of the individual and, through the person, of society. Emotions are in the second stage of the process, which starts with the perception of the mind. Emotions are the effect of the data perceived in the first place on the individual and the mental and physical reactions of the individual in response to this effect. The expression of emotions in the form of verbs with words constitutes emotion verbs. Verbs such as love, fear, worry, rejoice, and anger is express emotion. *İrk Bitig* is a Uighur text, thought to have been written in the 9th century, which contains fortunes evaluated as good or bad.

In this study, the emotional verbs in the text are analyzed from a semantic perspective. In addition, it is also investigated whether the emotion verbs used in the text effect the evaluation of fortunes as good or bad. As a result of the study, it is aimed to determine the semantic features of the emotion verbs witnessed in *İrk Bitig*; to make an etymological analysis, to classify them according to their emotional values, and reveal whether they affect the outcome of the fortunes that are concluded as good or bad.

* Bu çalışma daha önce *I. Uluslararası Türkoloji Kongresi: Arayışlar ve Yönelimler'*de yalnızca özet metin olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: esrakilinc@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1409-9534.

Keywords: Emotion Verbs, *Irk Bitig*, semantics, mental verb, verb.

Giriş

İnsanın var olduğu her alanda duygulardan söz etmek mümkündür. Bu sebeple duygular psikoloji ve başka pek çok bilim dalının çalışma alanına dahil olmuştur. Düşünce ile dil arasındaki bağ, her dönemde güncelliğini korumuş ve hâlâ araştırılan, merak edilen konular arasındadır. Dil ile düşünce arasındaki bağ ile birlikte, duyguların da düşünceler ile bağlantılı olduğu psikologlar tarafından belirtilmektedir. Bu durum duyguların dilsel ifadesinin de incelenmesini gerekli kılmaktadır.

İnsanların hissettiği pek çok duygu vardır. Bu duygulardan bazılarının tüm insanlar tarafından hissedilen ortak duygular olduğu araştırmacılar tarafından kabul edilir. Adı konmuş duyguların sayısı toplumdan topluma değişiklik gösterir. Bazı toplumların kelime hazinesinde duyguları ifade eden kelimeler sınırlı iken bazılarında söz konusu kelimelerin sayısı bir hayli fazla olabilmektedir. Tüm insanların aynı duyguları hissedip hissetmediği, hissedilen duyguların tümünün kelimelerle ifade edilmediği gibi belirsizlikler, duygular üzerine çalışan araştırmacıların üzerinde çalıştıkları konulardır.

9. yüzyıldan kalma bir eser olduğu düşünülen *Irk Bitig*, Eski Uygur Türklerine dair pek çok kültürel öğeyi içerisinde barındıran bir fal kitabıdır. Fallardaki hikâyelerde kahramanların başından türlü olaylar geçmekte ve bu olaylar onların ruh hallerini olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Eser bu yönüyle duygu ifade eden kelimeler açısından incelenmeye değer bir eserdir. Türkçenin ana yapısını fiillerin oluşturması ise duygu ifade eden isimler yerine duygu ifade eden fiilleri öncelikli hale getirmiştir.

Çalışmada söz konusu eserdeki duygu ifade eden fiiller tespit edilmiş, taşıdıkları duygu değerine göre sınıflandırılmış, her fiilin etimolojik ve anlambilimsel açıklaması yapılmış ve fiilin taşıdığı duygu değerinin falın sonucunu etkileyip etkilemediği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Irk Bitig'de fallar iyi ve kötü fallar olarak değerlendirilmiştir. Duygularla ilgili ise pek çok farklı sınıflandırma yapılabilmeyle birlikte, bunlardan bir tanesi de duyguların olumlu ve olumsuz duygular olarak değerlendirilmesidir. Çalışmada duygu fiilleri, taşıdığı olumlu ya da olumsuz duygu değerine göre değerlendirilmiştir. Bu bakış açısından hareketle, iyi ve kötü olarak değerlendirilen fallarda hangi duyguları ifade eden fiillerin kullanıldıkları ve fiilin sahip olduğu olumlu ya da olumsuz duygu değerinin falın iyi ya da kötü bir fal olarak değerlendirilmesini ne derecede etkilediği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yöntem ve Veri

Araştırmanın verisi belge tarama yöntemi ile elde edilmiş, verilerin değerlendirilmesi için yöntem olarak içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın konusu olan metin 9. yüzyıl başlarından kalma bir fal kitabı olan *Irk Bitig*'dir. *Irk Bitig* runik alfabe ile yazılmış bir eserdir ve eserin farklı araştırmacılar tarafından Latin alfabesine transkripsiyonu yapılmıştır. Çalışmanın verisini oluşturan duygu fiilleri, Tekin'in (2004) transkribe ettiği metin esas alınarak tespit edilmiştir.

Çalışmada duygular, duygu değeri taşıyan fiiller ve duygu fiillerinin genel özellikleri hakkında bilgi verilmiş; *Irk Bitig*'de tanıklanan duygu fiilleri tespit edilmiş, tespit edilen fiiller, duygu değerlerine göre sınıflandırılmış; sınıflandırılan fiiller etimolojik açıdan incelenmiş, söz konusu fiillerin anlamsal özellikleri değerlendirilmiş ve

fiillerin taşıdığı duygu değerinin falın sonucunu etkileyip etkilemediği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Irk Bitig

Çalışmanın konusu olan *Irk Bitig*, 9. yüzyıl başlarından kalan bir fal kitabıdır. Tekin'in verdiği bilgilere göre eser, eski Türk yazısı runik yazı ile kâğıt üzerine kitap şeklinde yazılarak elimize ulaşmış tek Eski Türkçe yapıttır. Eserde 65 ırk (fal) ile bir hatime bölümü yer almaktadır. Eserin bir yazma nüshası bulunmaktadır ve bu nüsha Londra British Museum el yazmaları bölümünde 8212 numarası ile kayıtlıdır (2004, s. 13-15). Uygurlardan kalma bir eser olan *Irk Bitig*, içerisinde halk kültürüne dair önemli öğeler barındırmaktadır.

Irk Bitig her yönünde birden dörde kadar dairelerin çizili olduğu zar benzeri bir yapının üç kez atılması sonucu elde edilen sayıların karşılığını yorumlayan bir fal kitabıdır. Eserdeki her falın başında birden dörde kadar küçük dairelerin farklı sıralarla bir araya gelerek oluşturduğu üçlü gruplar bulunur. Eserdeki fallar *edgü ol* "iyidir" ve *yablak ol* "kötüdür" gibi kalıp ifadelerle biter.

Irk Bitig üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Thomsen (1912), Orkun (1918), Malov (1951) ve Tekin (2004) kitabın yayımını yapan önemli isimlerdir. Clauson (1961), Hamilton (1975), Erdal (1977), Zieme (2001) ve Yıldırım (2017) gibi pek çok isim ise *Irk Bitig* üzerine çeşitli çalışmalar yapmışlardır.

Duygu Fiilleri

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında fiiller genellikle anlam özelliklerine göre değil yapısal özelliklerine göre sınıflandırılmıştır.¹ Fiilleri anlamsal özelliklerine göre sınıflandıran çalışmaların sayısı ise son yıllarda artmaktadır. Anlamsal sınıflandırma yapan çalışmalarda fiiller, kavram alanlarına göre benzerlik gösteren fiiller ile aynı kategoride gruplandırılır. Söz konusu çalışmalarda zihinsel etkinlikleri ifade eden ve *mental fiiller* olarak adlandırılan fiiller, kendisine ayrı bir inceleme alanı açmıştır. *Mental fiiller* genellikle duyu, duygu, anı ve uslamlama, açıklama fiilleri olmak üzere dört gruba ayrılırlar (Yaylagül, 2005). Bu grupta yer alan fiiller aynı kavram alanında yer alan ve birbirleri ile bağlantılı fiillerdir. Yaylagül, bu bağlantıyı şu şekilde açıklar: "Algı, tanıma, anımsama, anlama, ileri idrak ve değerlendirme etkinliklerini gösteren mental fiiller, girdi işlevlerden ilerleyerek "bilgi işlem" diye adlandırılan bir boyuta erişir ve çıktı işlevlerle sonlanır." (2005, s. 17)

Söz konusu zihinsel eylemlerin bir grubunu da algı ile başlayan ve girdi işlevlerin ikinci aşaması kabul edilen duyguları ifade eden *duygu fiilleri* oluşturur. Kılınç, duygu fiilleri ile ilgili şu açıklamayı yapar: "Mental fiillerin bir grubu olarak kabul edilen duygu fiilleri algılama ile başlayan zihinsel sürecin ikinci aşamasını oluştururlar. Birinci aşamada algılanan verilerin kişide uyandırdığı etki ve kişinin bu etkiye verdiği psikolojik ve fizyolojik tepkiler duyguları oluşturur. Bu duyguların kelimelerle fiil formatındaki ifadesi de duygu fiillerini oluşturur. *Sevin-*, *üzül-*, *endişelen-*, *merak et-*, *şaşır-*, *kork-* gibi fiiller duygu fiillerine örnektir." (2023, s. 17)

Önceleri fiillerin anlamsal açıdan sınıflandırıldığı çalışmalarda küçük bir grup olarak yer alan *duygu fiilleri*, mental fiiller üzerine yapılan çalışmaların ilgi çekmesiyle beraber daha geniş bir inceleme alanına dahil olmuştur. Son yıllarda ise duygu fiilleri, mental fiillerden bağımsız olarak da incelenmektedir.

¹ Fiil sınıflandırmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Erdem (2016), Yıldız (2017).

Türkçenin çeşitli dönem ya da eserlerindeki duygu fiilleri inceleyen çalışmalarda ya da içeriğinde duygu fiillerini de barındıran fiillerle ilgili çalışmalarda, duygu fiilleri ya anlam özelliklerine (Levin, 1993; Kuliev, 1998; Şahin, 2012; Seçkin, 2013; Fakirulloğlu 2016; Yıldız, 2016; Argunşah&Boz, 2022; Çelik, 2022; Fakirulloğlu, 2022; Kılınç, 2023; Şaş, 2023) ya da durum grameri açısından gösterdikleri özelliklere göre (Voorst, 1992; Vanhoe, 2002; İbe, 2004a, İbe, 2004b; Mathieu, 2006; Isse, 2008; Niiranen, 2008; Yaylagül, 2010; Aksoy, 2022) incelenmişlerdir.

Mental fiillerden bağımsız bir şekilde duygu fiillerini inceleyen önemli çalışmalardan biri Özen Yaylagül'e (2010) aittir. Yaylagül, çalışmasında Türkiye Türkçesindeki duygu fiillerini anlamsal açıdan 3, durum grameri açısından ise 5 gruba ayırarak incelemiştir. Duygu fiilleri üzerine yapılmış ilk tez çalışmasında Fakirulloğlu (2016), Kırgız Türkçesinde tespit ettiği duygu fiillerini sözcüksel anlambilim ve durum grameri temelinde incelemiş ve fiillerin art ve eş zamanlı karşılaştırmalarını yapmıştır. Aksoy (2022), araştırmasında Azerbaycan Türkçesindeki duygu fiillerini durum grameri temelinde inceleyerek bu fiillerin temel semantik rollerini belirlemiş ve beş farklı anlambilimsel yapı tespit etmiştir. Argunşah ve Boz (2022) çalışmalarında 15. yüzyıl Anadolu sahası edebi metinlerinden seçilen örneklem üzerinde negatif duygu barındıran duygu fiillerini tespit etmişler ve bu fiilleri dört grupta incelemiştir. Çelik (2022) incelemesinde *Dîvânu Lugâti't-Türk'*te tespit ettiği duygu fiilleri ile söz konusu fiillerin *Derleme Sözlüğü*'ndeki görünümünü ses ve anlam açısından karşılaştırmıştır. Fakirulloğlu (2022) bir başka çalışmasında *Kazahsko-Russkiy Slovar'* da (Kazakça-Rusça Sözlük) tespit ettiği 139 duygu fiilini on bir başlıkta sınıflandırmış ve fiillerin semantik özellikleri ile ilgili açıklamalar yaparak Eski Türkçe ile Çağdaş Kazak Türkçesindeki duygu fiillerini karşılaştırmıştır. Şaş (2023), Türkiye Türkçesi deyim sözlüklerinde tespit ettiği deyimleşmiş birleşik fiilleri tablo üzerinde olumlu (+) ve olumsuz (-) olarak değerlendirmiş ve birleşik fiilin taşıdığı duygu değerini göstermiştir. Kılınç (2023) ise çalışmasında Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde tespit ettiği duygu fiillerini *Birincil Duygu Fiilleri* ve *İkincil Duygu Fiilleri* olmak üzere iki ana başlıkta incelemiş ve gruplardaki fiilleri de duygu değerlerine göre kendi içlerinde sınıflandırmıştır. Çalışmada ayrıca duygu fiillerinde görülen metaforları da ayrı bir bölümde incelemiştir.

Makalenin konusu olan *Irk Bitig'*in Eski Türkçe dönemi metinlerinden biri olması nedeniyle özellikle Eski Türkçedeki duygu fiillerini inceleyen çalışmalar üzerinde durulması gerekmektedir. Eski Türkçe Dönemi metinleri ile doğrudan ilgili olan çalışmalar Yaylagül (2005), Şahin (2013), Yıldız (2016) ve Seçkin'in (2019) çalışmalarıdır.

Yaylagül (2005), *Türk Runik Harfli Mental Fiiller* isimli çalışmasında mental fiilleri *Duyu, Duygu, Anı ve Uslamlama ve Açıklama Fiilleri* olmak üzere dört gruba ayırarak incelemiştir. Konumuzun ilgili başlığı olan duygu fiilleri kısmında söz konusu fiilleri Bütünsel Davranış Tepki Fiilleri, Olumsuz Duygu Fiilleri ve Olumlu Duygu Fiilleri olmak üzere üç grupta incelemiştir. Yaylagül'ün Türk runik harfli metinlerden tespit ettiği Bütünsel Davranış Tepki Fiilleri *ürk-* "ürkmek", *kork-* "korkmak", *(a)yın-* "korkmak, sakınmak, çekinmek", *q(a)lyur-* "hiddetlenmek, kızmak", *öbk(ä)lä-* "öfkelenmek", Olumsuz Duygu Fiilleri *sıgta-* "yas tutmak, ağlamak", *yogla-* "yas tutmak", *buñ(a)d-* "kederlenmek", *t(a)plama-* "tasvip etmemek, hoş karşılamamak, beğenmemek, iyi veya güzel bulmamak; bir işi doğru veya yerinde bulmayarak kabul etmemek", *una-m(a)-* "razı olmamak, uygun bulmamak, beğenmemek, benimsememek, istememek, kabul etmemek, memnun olmamak, ikna etmemek, tatmin etmemek", *k(a)rg(a)n-* "ayıplamak", *ökün-* "pişman olmak", *(ä)rt(i)n-* "vazgeçmek", *b(ö)k-mä-* "doymamak" ve Olumlu Duygu Fiilleri ise *s(ä)b(i)n-* "sevinmek", *ögir-* "memnun olmak, çok sevinçli olmak", *m(ä)ñilä-* "neşelenmek", *t(a)pla-* "arzu etmek, uygun bulmak", *küz(ä)d-* "korumak, kollamak, gözetmek", *to-*

“doymak” fiilleridir. Yaylagül’ün Türk Runik harfli metinlerden tespit ettiği duygu fiillerinden *Irk Bitig’de* tanıklananlar ise (a)yın-, kork-, ürkit-, öbk(ä)lä-, ögir- s(ä)b(i)n-, m(ä)ñilä- ve t(a)pla- fiilleridir (2005, s. 27-28).

Şahin (2013), *Eski Türkçede Duygu Fiilleri* başlıklı bildirisinde, çalışmasının verisini elde etmek için birçok Eski Türkçe metni ve sözlüğü taradığını belirtmiş ve Eski Türkçedeki duygu fiillerini on iki başlık altında incelemiştir. Bununla birlikte Şahin’in çalışmasının derleminde *Irk Bitig’in* yer almadığı görülmektedir. Şahin’in sınıflandırması şu şekildedir:

1. Sevgi İfade Eden Duygu Fiilleri:
2. Nefret ve Öfke İfade Eden Duygu Fiilleri
3. Korkma, Ürkme İfade Eden Duygu Fiilleri:
4. Kaygı, Endişe, Telaş, Meraklanma İfade Eden Duygu Fiilleri:
5. Utanma, Çekinme İfade Eden Duygu Fiilleri
6. Üzüntü İfade Eden Duygu Fiilleri
7. Mutluluk İfade Eden Duygu Fiilleri
8. Şaşırma ve Hayranlık İfade Eden Duygu Fiilleri
9. Pişmanlık İfade Eden Duygu Fiilleri
10. Bağışlama İfade Eden Duygu Fiilleri
11. Kötü Niyet İfade Eden Duygu Fiilleri
12. Şüpheli İfade Eden Duygu Fiilleri (Şahin, 2013, s. 343-348).

Yıldız (2016), *Eski Uygurcada Mental Fiiller* isimli çalışmasında mental fiilleri *Biliş, Psikolojik Durum ve Algı Fiilleri* olmak üzere üç grupta incelemiş ve çalışmamızın konusu olan duygu fiillerini *Psikolojik Durum Fiilleri* olarak isimlendirmiştir. Araştırmacı söz konusu fiilleri duygunun oluşma zamanına bağlı olarak *Anlık Tepki Bildiren Psikolojik Durum Fiilleri* ve *Süreç İçinde Gelişen Psikolojik Durum Fiilleri* olmak üzere iki alt başlığa ayırmıştır. Öfke, şaşırma, korku, heyecan, tahrik, utanma, panik ifade eden fiilleri *Anlık Tepki Bildiren Psikolojik Durum Fiilleri* olarak ele alınırken *Süreç İçinde Gelişen Psikolojik Durum Fiilleri* de kendi içinde *Olumlu, Olumsuz ve Nötr Psikolojik Durum Fiilleri* olmak üzere üç ayrı alt grupta değerlendirilmiştir. Yıldız, çalışmasında 398 Psikolojik Durum Fiili tespit etmiştir. Söz konusu fiillerden *Irk Bitig’de* tanıklandığını tespit ettiği fiiller ise *ayın-, seb-, kol-, kork-, tor-, ar-* fiilleridir (Yıldız, 2016, s.63-343).

Seçkin, *Eski Türkçede Mental Fiiller* isimli çalışmasının derlemine Karahanlı Türkçesi (KT) dönemi eserlerini de dahil etmiştir. Araştırmacı çalışmasında mental fiilleri *Algı, Duygu, İdrak ve İrade Fiilleri* olmak üzere dört gruba ayırarak incelemiştir. Seçkin’in, bizim çalışmamızın konusu olan *Irk Bitig’de* tespit ettiği mental fiiller *ayınma-, bil-, buşuşlug bol-, eşid-, qorq-, qorqma-, kör-, körme-, meñile-, ödme-, ögir-, ögir- sebin-, sakın-, tıñla-, unama-, tile-* fiilleridir. Bu fiiller arasında duygu fiili olarak değerlendirdiği fiiller ise *ayınma-, buşuşlug bol-, qorq-, korkma-, meñile-, ögir-, ögir- sebin-* fiilleridir (2019, s. 10-87).

Bizim *Irk Bitig’de* tespit ettiğimiz duygu fiilleri *ayın-, buşuşlug bol-, keñren-, kol-, kork-, mengile-, öbkele-, ögir-, ögir- sebin-, ötüñ-, seb-, tapla-, tile-, ür-, ürkit-, yalbar-, yañra-* fiilleridir. Bu fiillerden bazıları daha önce ET dönemi metinleri üzerine yapılan, duygu fiillerini inceleyen çalışmalarda *Irk Bitig’de* geçtiği şekilleriyle örneklendirilmemişlerdir. Örneğin; tarafımızca *Irk Bitig’de* varlığı tespit edilen *öbkele-* ve *seb-* fiilleri, Seçkin’in

çalışmasında KB'de geçtiği şekilleriyle örneklenmiş fakat *Irk Bitig'*deki varlıklarından bahsedilmemiştir.

Şahin (2013) ve bizim çalışmamızda ortak olan duygu fiilleri *ayın-, kork-, meñile-, öbkele-, ögir-, ögir- sebin-, seb-* ve *ürk-* fiilleridir. Bununla birlikte bizim *Irk Bitig'*de tespit ettiğimiz *buşuşlug bol-, keñren-, kol-, ötün-, tapla-, tile-, ürküt-, yalbar-* ve *yañra-* fiilleri Şahin'in çalışmasında yer almamaktadır.

Yıldız'ın (2016) *Irk Bitig'*de tespit ettiği duygu fiilleri *ayın-, seb-, kol-* ve *kork-* fiilleridir. Bununla birlikte bizim *Irk Bitig'*de tespit ettiğimiz *buşuşlug bol-, keñren-, meñile-, öbkele-, ögir-, ögir- sebin-, ötün-, tapla-, tile-ürk-, ürküt-, yalbar-* ve *yañra-* fiilleri Yıldız'ın çalışmasında *Irk Bitig'*de tanımlanmış şekliyle yer almamaktadır.

Bahsedilen çalışmalardan da anlaşılabilceği üzere duygu fiilleri taşıdıkları duygu değerine göre farklı şekillerde sınıflandırılabilirler. Bu sınıflandırmalardan biri bu fiillerin olumlu ve olumsuz duygu fiilleri olmak üzere iki gruba ayrılmasıdır. Çalışmada, içerik analizi yöntemi ile incelenen *Irk Bitig* metnindeki falların iyi ve kötü olarak değerlendirilmiş olması, bizi söz konusu metindeki fiilleri olumlu ve olumsuz duygu fiilleri olmak üzere iki ana grupta değerlendirmeye sevk etmiştir. Her grup daha sonra kendi içinde fiillerin duygu değerine göre tekrar alt gruplara ayrılmıştır. *Olumlu Duygu Fiilleri* grubunda Sevinç, Mutluluk İfade Eden Duygu Fiilleri, Sevgi İfade Eden Duygu Fiilleri ve Dilek, İstek İfade Eden Duygu Fiilleri; *Olumsuz Duygu Fiilleri* grubunda ise Korku İfade Eden Duygu Fiilleri, Öfke, Kızgınlık, Memnuniyetsizlik İfade Eden Duygu Fiilleri ve Üzüntü, Keder İfade Eden Duygu Fiilleri yer almaktadır.

Bulgular ve İnceleme

1. Olumlu Duygu Fiilleri

1.1. Sevinç, Mutluluk İfade Eden Duygu Fiilleri

Türkçe sözlükte *sevinç* "İstenen veya hoşça giden bir şeyin olmasıyla duyulan coşku." (1998, s. 1954), *mutluluk* ise "Bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, ongunluk, kut, saadet." (s. 1597) olarak tanımlanır.

Bozkurt (2014), Türkçe Sözlüklerde yer alan temel duygu tanımlarını bilişsel bir yöntemle yeniden tanımlamıştır. Ona göre *mutluluk* "Yaşamın olumlu yönde devam etmesini sağlayan, yaşama isteğini güçlendiren, tüm insanların hissetmek istediği güzel bir duygudur. İstenen bir durumun gerçekleşmesiyle ortaya çıkan, çoğu zaman kişiyi gülümseten, çok iyi hissettiren duygudur.", *sevinç* ise "Güzel bir durumla karşılaşıldığında ortaya çıkan olumlu, güzel, coşkulu bir duygudur. Mutluluk duygusunun anlık hâlidir. İstenenlerin gerçekleşmesi durumunda gülümsemeyle ortaya çıkar." (s. 32).

*Irk Bitig'*de geçen sevinç, mutluluk ifade eden duygu fiilleri *meñgile-* "mutlu olmak, neşe içinde olmak", *ögir-sebin-* "sevinmek" *ögir-* "neşelenmek" ve *sebin-* "sevinmek" fiilleridir.

meñgile- "mutlu olmak, neşe içinde olmak"

Clauson "sevinmek, mutlu olmak" anlamlarını verdiği *meñgile-* fiilinin *meñi* "neşe" isminden türemiş bir fiil olduğunu (ED, s. 770a), *meñi* (*beñi*) "neşe" kelimesinin ise bazı metinlerde kolayca karışan *beñgü'*den ayrıldığını söyler (ED, s. 348b).

Metinde *meñgile-* fiili beş kez örneklenmiştir ve bu falların üçü *edgü* "iyi" fal olarak değerlendirilmiştir. *Irk Bitig* 4 ve 51 numaralı falların iyi mi yoksa kötü mü oldukları söylenmemiştir. Fakat, Tekin'in (2004) çalışmasında bu fallar için parantez içinde "edgü

ol" ifadesi kullanılmıştır. Aynı zamanda falların içeriği *menğile-* fiilinin örneklendiği diğer fallarla benzerlik göstermektedir ve açık bir şekilde bir şahin kuşunun sandal ağacı üzerinde oturarak mutlu olduğu ve bir kartal kuşunun yeşil ve kızıl kayalar üzerinde mutlu bir şekilde yaşadığı söylenmektedir. Bu sebeple bu fallar iyi olarak değerlendirilebilir ve *menğile-* fiilinin örneklendiği tüm falların iyi fallar olduğu söylenebilir.

Tensi men. Yarın kiçe altun örgin üze olurupan menğileyür men. Ança bilinler edgü ol. "Göğün oğluyum (=Çin imparatoruyum). Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum. Öylece biliniz. Bu fal iyidir.)" (Irk Bitig 1)

Ürün esri toğan kuş men. Çintan ıgaç üze olurupan menğileyür men. Ança bilinler: {Edgü ol.} "Ak benekli şahin kuşuyum. Sandal ağacı üzerinde oturarak mutlu oluyorum. Öylece biliniz: (Bu fal iyidir.)" (Irk Bitig 4)

Kan olurupan ordu yapmış. İli turmuş. Tört bulundaki edgüsü uyuru tirilipen menğileyür, bedizleyür tir. Ança bilinler: Edgü ol. "Bir han tahta oturup (kendine bir) saray yap(tır)mış. Devleti ayakta kalmış. (Ülkesinin) has ve muktedir adamları (etrafında) toplanmış, (sarayını) neşe içinde süslüyorlar, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 28)

Talıım kara kuş men. Yaşıl kaya yaylağım, kızıl kaya kışlağım ol. Tagda turupan menğileyür men. Ança bilinler : {Edgü ol.} "Yırtıcı kartalım. Yeşil kayalar yazlığım, kızıl kayalar kışlığım. Dağlarda kaldığım için mutluyum. Öylece biliniz:" (Irk Bitig 51)

Ügrine kutlug adgır men. Yagak ıgaç yaylağım, kuşlug ıgaç kışlağım. Ança tutupan menğileyür men tir. Ança bilinler: Edgü ol. "Sürüsü ile mutlu bir aygırım. Cevizlikler yazlığım, kuşlu ağaçlar kışlağım. Buralarda yaşayıp mutlu oluyorum, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 56)

menğile- fiilinin örneklendiği tüm fallar iyi olarak değerlendirilen fallardır. Bu fallarda Çin imparatorundan, bazı hanlar ile onların adamlarından ve çeşitli hayvanların mutluluklarından bahsedilmektedir. Hepsinin mutlu olma sebebi kendi yaşam alanları ile ilgilidir. Kendilerine göre rahat ettikleri, sağlıklı ve huzurlu bir şekilde yaşayabildikleri doğal yaşam alanları, onların mutlu hissetmelerini sağlamıştır. *Irk Bitig 1*'de "göğün oğlu" olarak adlandırılan Çin İmparatorunun altın bir taht üzerinde oturması; *Irk Bitig 4*'te şahin kuşunun sandal ağacı üzerinde olması; *Irk Bitig 28*'de kendi sarayını yaptırmış ve devleti ayakta kalmış olan bir hanın dört yandaki adamlarının bir araya gelip toplanması; *Irk Bitig 51*'de yırtıcı bir kartalın yazın yeşil ve kışın kızıl kayalar üzerinde ve dağlarda yaşaması; *Irk Bitig 56*'da ise bir aygırın sürüsü ile yazın cevizliklerde, kışın kuşlu ağaçların olduğu yerlerde yaşaması mutluluk sebebi olarak gösterilmiştir.

Eski Türklerin inancına göre cennet yani *uçmak* yukarıdadır ve dünyada iyi davranışlarda bulunan insanlara verilecek olan bir ödüldür. Burada insanların sonsuz mutluluk halinde yaşayacaklarına inanılır. Türkiye Türkçesinde yer alan "mutluluktan uçmak, havalara uçmak, ayakları yere değmemek, ayakları yerden kesilmek, başı göğe ermek" gibi deyimler de mutluluk ifade eden deyimlerdir ve bu deyimlerdeki ortak nokta mutluluğun ifadesinde *uçmak*, *yükselmek*, *yükseklik* anlam alanındaki kelimelerin kullanılmasıdır.

ögir- sebin- "neşelenmek, sevinmek"

ögir- ve *sebin-* fiilleri de *Irk Bitig*'de örneklenen *sevinç*, *mutluluk* ifade eden duygu fiilleridir. Bu fiiller *ögire sebinü* ikilemesi şeklinde zarf fiil eki almış halleriyle dört yerde, *ögirer sebinür* geniş zaman ekli haliyle ise üç yerde örneklenmiştir.

ögire sebinü (Irk Bitig 30-31-34-49)

Çıgany er oğlu kazgançka barmış. Yoli yaramiş. Ögire sebinü kelir tir. Ança bilinler: Edgü ol. "Yoksul (bir) adamın oğlu (para) kazanmaya gitmiş. Yolculuğu yararlı olmuş. Neşe ve sevinç içinde (eve) geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 30)

Bars kiyik engke mengke barmış. Yoli yaramiş. Ögire sebinü kelir tir. Ança biling: Edgü ol. "(Bir) kaplan avlanmaya gitmiş. Avını bulmuş. (Avını) bulup yuvasına neşe ve sevinç içinde geliyor, der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 31)

Kan süke barmış. Yagıg sançmış. Köçürü konturu kelir. Özi süsi ögire sebinü ordusıngaru kelir, tir. Ança bilingler: Edgü ol. "Bir han sefere çıkmış, düşmanı mızraklamış. (Askerlerini) göç ettire kondura geliyor. Kendisi ve askerleri neşe ve sevinç içinde karargahına doğru geliyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 34)

Bars kiyik engleyü mengleyü barmış. Ortu yirde amgaka sokuşmış. Esri amga yalın kayaka ünüp barmış, ölümte ozmış. Ölümte ozupan ögire sebinü yoriyur tir. Ança biling: Edgü ol. "Bir kaplan avlanmaya gitmiş. Orta yerde biryaban geçisine rastlamış. Benekli yaban keçisi gidip yalçın bir kayaya çıkmış, ölümden kurtulmuş. Ölümden kurtulup sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor, der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 49)

ögire sebinü ikilemesinin örneklediği 30-31-34-49 numaralı fallarda, falların öznelininin mutlu olma sebepleri amaçlarına ulaşarak başarılı olmaları ve bir amaç için ayrıldıkları yaşam alanlarına geri dönmeleridir. *Irk Bitig 30'*da yaşlı adamın oğlu para kazanmak üzere yola çıkmış ve amacına ulaşmıştır. Amacına ulaşan kişi mutlu bir şekilde evine dönmektedir. *Irk Bitig 31'*de kaplan avlanmaya gitmiştir. Burada kaplanın amacı ava ulaşmaktır ve avını bularak başarılı olmuştur. Kaplan da yuvasına mutlu bir şekilde dönmektedir. *Irk Bitig 34'*te ise bir han sefere çıkmıştır. Sefere çıkan hanın amacı düşmanı yenerek başarılı olmaktır. Bu falda hanın düşmanı mızrakladığı anlatılmakta yani düşmana karşı başarılı olduğu görülmektedir. Ayrıca falda askerlerin karargahlarına yani yaşam alanlarına dönmekte oldukları söylenmektedir. *ögir-* ve *sebin-* fiillerinin beraber kullanıldığı bir diğer fal olan *Irk Bitig 49'*da ise yaban keçisinin yalçın bir kayaya çıkarak kaplandan, dolayısıyla ölümden kurtulması anlatılmıştır. Falda her ne kadar açık bir şekilde söylenmese de kaplanla karşılaşan keçinin amacı ondan kaçarak kendini kurtarmaktır ve keçi bu amaca ulaşır hayatta kalarak başarılı olmuştur.

ögirer sebinür (Irk Bitig 15-35-42)

ögir- ve *sebin-* fiilleri geniş zaman kipi 3. tekil şahısta çekimlendikleri ikileme halindeki kullanımlarıyla üç yerde örneklenmiştir.

Üze tuman turdı, asra toz turdı. Kuş og(l)ı uça āzti, kiyik oğlu yügürü āzti, kişi oğlu yoriyu āzti. Yana Tengri kutinta üçünç yilta kop esen tükel körüşmiş. Kop ögirer sebinür tir. Ança bilingler: Edgü ol. "Yukarıdan sis bastırıldı, aşağıdan toz kalktı. Kuş yavrusu uçup yolunu kaybetti, geyik yavrusu koşup yolunu kaybetti, insanoğlu da yürüyüp yolunu kaybetti. (Bunlar) yine Tanrı lütfu ile üçüncü yılda sağ salim (buluşup) görüşmüşler. Hepsi (de) mutlu olur, sevinirler, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 15)

Er süke barmış. Yolta atı armış. Er kugu kuşka sokuşmış. Kugu kuş kanatinga urup anın kalıyu barıpan öginge kangınga tegürmiş. Ögi kangı ögirer sebinür tir. Ança bilingler: Edgü ol. "(Bir) adam orduya gitmiş. Yolda atı yorulmuş. Adam (bir) kuğu kuşuna rastlamış. Kuğu kuşu (onu) kanatlarına vurup onunla uçmuş ve anasına babasına erdirmiş. Anası babası neşe ve sevinç içinde, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 35)

Uzun tonlug idişin ayakın kodupan barmış. Yana edgüti sakınmış. İdişimte ayakımta öngi kança barır men? tir. Yana kelmiş. İdişin ayakın esen tükel bulmuş. Ögirer sebinür tir. Ança bilingler: Edgü ol. "Bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmiş. Sonra iyice düşünmüş. Kabımdan kacağımdan ayrı nereye gidiyorum ben? demiş. Sonra yine gelmiş, kabını

kacağını sapasağlam bulmuş. Mutlu olup seviniyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Irk Bitig 42)

Irk Bitig 15’te yukarıdan sis aşağıdan da toz bastırması sonucu kuş, geyik ve insanın yolunu kaybetmesi olumsuz bir durum iken Tanrı’nın lütfu ile bu üçünün buluşup bir araya gelmesi olumlu bir durumdur ve bu durum onların mutlu olmalarını sağlamıştır. Hem metinde hâkim olan mutluluk duygusu hem de Tanrı’nın yardımı bu falın iyi bir fal olarak değerlendirilmesinde etkilidir.

Irk Bitig 35’te orduya giden bir adamdan bahsedilmektedir. Adamın atının yolda giderken yorulup onun ilerlemesini engellemesi olumsuz bir durum iken adamın kuğu kuşuyla karşılaşip kuğu kuşunun onu anne ve babasına ulaştırması olumludur. Adamın anne ve babasına ulaşması sonucu anne ve baba mutlu olmuş ve fal iyi bir fal olarak değerlendirilmiştir.

Irk Bitig 42’de bir kadın kabını kacağını bırakıp gitmekte ve daha sonra bu hareketinden pişman olup geri dönmektedir. Kadının eşyalarını bırakıp gitmesi olumsuz bir durum iken geri dönüp eşyalarını sağlam bir şekilde yerinde bulması olumlu bir durumdur ve bu durum kadını mutlu etmiştir. Hikâyenin sonundaki mutluluk duygusu falın iyi bir fal olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

ögir- “neşelenmek”

Clauson “neşelenmek” anlamını verdiği *ögir-* fiilinin nadiren tek başına fakat genellikle *ögir- sevin-* ikilemesi içinde kullanıldığını söyler (ED, s. 113b). *ögir-* fiili *Irk Bitig*’de iki yerde *sebin-* fiilinden bağımsız olarak tanıklanmıştır:

Oyma er oğlanın kisinin tutug urupan oş iç oygalı barmış. Oğlan kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş kony utmiş. Oğlu yutuzi kop ögirer tir. Ança bilingler: Edgü ol. “(Bir) sakatatçı çocuklarını (ve) karısını rehin olarak koyup (bir yarışta kesilen koyunların) iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş. (Yarıştta) çocuklarını (ve) karısını kaybetmemiş, üstelik doksan koyun kazanmış. Çocukları ve kadını hep seviniyorlar, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Irk Bitig 29)

Kanlık süsi abka ünmiş. Sagır içre elik kiyik kirmiş. Eligin tutmuş. Kara kamağ süsi ögirer tir. Ança bilingler: Edgü ol. “Hanın ordusu ava çıkmış. Avlak içine bir erkek karaca girmiş. (Onu) elleri ile tutmuşlar. (Hanın) bütün sıradan askerleri seviniyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (Irk Bitig 63)

ögir- fiilinin tanıklandığı 29 ve 63 numaralı fallarda öznenin mutlu olma sebebi elden çıkarılan bir malın tekrar elde edilmesi ve kaybetme riskinin olmasına rağmen mücadele sonucu başarı ve kazanç elde edilmesidir. Olumsuz şartların düzelerek olumluya dönmesi, kaybedildiği düşünülen malın tekrar elde edilmesi ve kazanma, başarı gibi durumlar özneyi mutlu etmiş ve öznenin mutlu olması da falların iyi fallar olarak değerlendirilmelerini sağlamıştır.

Irk Bitig 29’da bir sakatatçının eşini ve çocuklarını rehin vererek bir bahse girmesi olumsuz bir durumdur ve kaybetme riskini barındırır. Sakatatçının bahsi kaybetmeyip eşini ve çocuklarını kurtarması, üstelik doksan koyun kazanması ise olumlu bir durumdur. Falda tüm ailenin mutlu olduğu belirtilmiştir ve fal iyi bir fal olarak değerlendirilmiştir.

Irk Bitig 63’te ava çıkan askerlerin amaçlarına ulaşarak erkek karacayı avlamaları bir başarıdır ve bu başarı onların mutlu olmasını sağlamıştır. 63 numaralı fal da iyi bir fal olarak değerlendirilmiştir.

1.2. Sevgi İfade Eden Duygu Fiilleri

Türkçe Sözlük'de (1998) *sevgi* "İnsanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu." (s. 1954) olarak açıklanırken *sevmek* de "1. Sevgi ve bağlılık duymak. 2. Birine sevgiyle bağlanmak, gönül vermek. 3. Çok hoşlanmak. 4. Okşamak. 5. Yerini, şartlarını uygun bulmak." (s. 1955) şeklinde açıklanmıştır.

Hacızade (2012) ise sevgiyle ilgili şunları söyler: "Sevgi, temel sayılan en güçlü duygulardan biri olarak olumlu bir nitelik taşır. Fakat diğer temel duygulardan karmaşıklığıyla ayrılır. Bu karmaşıklık, sevgi duygusal durum olarak görüldüğünde daha açıktır. Şöyle ki sevgi, duygu kuşağının tüm renkleriyle ilgi kurabilmektedir. İlgi, memnuniyet, sevinç; sevgi duygusuna eşlik ederler. Birbiriyle anlaşabilmenin ve paylaşımın verdiği hayranlık ve sevinç, sevginin önemli parçaları olabilirler. Kişiler arası bağlamda ele alınırsa, olumsuz duyguların da sevgiye yansıdığı görülmektedir. Sevgi insana üzüntü verebilir, öfkeliendirebilir." (s. 123-124)

Irk Bitig'de geçen sevgi ifade eden duygu fiilleri *seb-* ve *tapla-* fiilleridir.

seb- "sevmek"

Clauson'a göre *seb-* fiili "âşık olmak, sevmek" gibi çok çeşitli anlama sahip bir kelimedir ve kelime çeşitli ses değişiklikleriyle beraber tüm Modern Türk dillerinde yaşar (ED, s. 784b). *Irk Bitig*'de *seb-* fiili yalnız bir kez örneklenmiştir.

Altın kanatlıg talım kuş ben. Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. Antag küçlüg men. Ança bilingler: Edgü ol. "Altın kanatlı yırtıcı (bir) kartalım. Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz kıyısında yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum. Onca güçlüyüm. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 3)

seb- fiili olumlu bir duygu fiilidir. 3 numaralı falda bahsedilen kartalın altın kanata sahip olması, deniz kıyısında yatarak istediği şeyleri tutup sevdiği şeyleri yemesi ve güçlü olması, olumlu durumlardır ve bu fal iyi bir fal olarak değerlendirilmiştir.

tapla- "beğenmek, istemek"

Clauson kelimenin *tap* "tatmin, yeterli, doyurucu" isminden türetilmiş bir fiil olduğunu ve "memnun, hoşnut olmak" anlamlarına geldiğini söyler.

Altın kanatlıg talım kuş ben. Tanım tüsi takı tükemezken taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men. Antag küçlüg men. Ança bilingler: Edgü ol. "Altın kanatlı yırtıcı (bir) kartalım. Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, deniz kıyısında yatarak dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum. Onca güçlüyüm. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 3)

tabla- fiili olumlu bir duygu fiilidir. Bu fiil hem beğenme hem de istek yani "beğenerek istemek" anlamını taşır. 3 numaralı falda bahsedilen kartalın altın kanata sahip olması, deniz kıyısında yatarak istediği şeyleri tutup sevdiği şeyleri yemesi ve güçlü olması olumlu durumlardır ve bu fal iyi bir fal olarak değerlendirilmiştir.

1.3. İstek, Dilek İfade Eden Duygu Fiilleri

Türkçe Sözlük'te (1998) *istek* "Bir şeye duyulan eğilim, arzu; yerine getirilmesi (başkasından) istenilen şey, talep; belirli bir ihtiyacı karşılayacağı düşünülen nesne veya duruma karşı duyulan özlem, arzu." (s. 1104) olarak tanımlanmıştır. *istek* ile aynı anlam alanında olan *arzu* "İstek, dilek, heves." (s. 140) ise Farsçadan dilimize girmiş bir kelimedir.

Türkçe Sözlük'teki temel duygu kavramlarını yeniden tanımlayan Bozkurt'a (2014) göre *arzu*, "İnsanı harekete geçirebilen olumlu bir duygudur. Kişinin kendisine

çıkar sağlayacağı bir şeyi çok istemesi durumunda ortaya çıkar. İnsanın, istediklerini sağlamak amacıyla koşulları oluşturmasıyla, istedikleri şeyleri fazlaca anlatmaları ile ortaya çıkar." (s. 32).

İsteğin umut barındıran ve insanı harekete geçiren bir duygu olması, bu duyguyu olumlu bir duygu olarak değerlendirmemizde etkili olmuştur. *Irk Bitig'*de örneklenen istek fiillerinin hepsi bir şeyi Tanrı'dan istemekle ilgili fiillerdir. *Irk Bitig'*de geçen istek, dilek ifade eden duygu fiilleri *kol-*, *ötün-*, *tile-* ve *yalbar-* fiilleridir. Yalnızca *ötün-* fiili hem Tanrı'dan hem de bir insandan bir şey istemek için kullanılmıştır. Burada dikkat çeken nokta, isteme eyleminde bir alt üst ilişkisinin söz konusu olmasıdır. Kişi ancak Tanrı'dan ya da kendisinden üst seviyede olan bir kişiden istekte bulunabilir.

kol- "dilemek, istemek".

Clauson'a göre kelime "(bir şeyi) istemek" anlamındadır ve kelimenin başka bir şeklinin *kolt-* olduğuna dair izler vardır (ED, s. 616b).

kol- fiili *Irk Bitig'*de bir kez örneklenmiş bir fiildir ve bu fiil bir nesne (kut) ile beraber kullanılmıştır.

Er ümeleyü barmış. Tengriке sookuşmış. Kut kolmiş. Kut birmiş. Ağılıngta yılking bolzun! Özüng uzun bolzun! timiş. Ança bilingler: Edgü ol. "Adamın biri konukluğa gitmiş. (Yolda) Tanrı'ya rastlamış. (Ondan) şans dilemiş. (Tanrı da ona) şans vermiş: 'Ağılında atların olsun, ömrün uzun olsun!' demiş. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 47)

kol- fiili olumlu bir duygu fiilidir. Fiilin örneklendiği *Irk Bitig 47* numaralı falda misafirliğe giden bir adam yolda Tanrı'yla karşılaşarak ondan şans istemiş, Tanrı da ona şans vermiştir. Adamın Tanrı'yla karşılaşması ve Tanrı'nın ona kut vermesi, bu falı iyi bir fal yapmıştır.

ötün- "istemek, dua etmek"

Clauson *ötün-* fiilinin *ötüg* "istek" ile bağlantılı olduğunu ve dönüşlü bir fiil olduğunu, aynı zamanda kelimenin "kendinden üst seviyede olan bir kişiye beyanda bulunmak veya ondan talepte bulunmak" anlamına geldiğini söyler (ED, s. 62a).

Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke idmiş tir. Korkma, edgüti ötüñ; ayınma, edgüti yalbar! tir. Ança biling: Edgü ol. "Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsizle duaya yollamış, der. Korkma, iyi dua et; korkma, iyi yalvar! der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 19)

Kul sabı begingerü ötüñür, kuzgun sabı tengrigerü yalbarur. Üze Tengri eşidti, asra kişi bilti tir. Ança biling: Edgü ol. "Kölenin sözü beyinden ricadır, kuzgunun sözü Tanrı'ya yakarıştır. (Bunları) yukarıda Tanrı işitti, aşağıda insan bildi, der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 54)

ötün- fiili *Irk Bitig'*de iki kez örneklenmiştir. *Irk Bitig 19'*da fiil Tanrı'yla, *Irk Bitig 54'*te ise bir köle ve bir beyle ilgili olarak kullanılmıştır.

*Irk Bitig 19'*da bir dilsizden dua etmesi yani Tanrı'dan talepte bulunması istenmektedir. Dua etmek özünde umutlu olmayı ifade ettiği için *ötün-* fiili olumlu bir duygu fiili olarak ele alınmıştır. Dua etmek, istemek kişinin düşüncelerini olumluya çevirir. Bu da falda sözü geçen korku duygusunun etkisiz hale geleceğini ifade eder. Hem dua etmenin pozitif etkisi hem de *kork-* fiilinin olumsuzluk biçimbirimi ile kullanılmasından dolayı anlam alanının olumluya dönmesi, bu fiilin örneklendiği 19 numaralı falın iyi bir fal olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

Irk Bitig 54'te ise bir kulun beyinden istemesi söz konusudur. Her ne kadar beyden istense de Tanrı bu isteği iştmiş ve insan da isteğinin gerçekleştiğinin farkına varmıştır. Dua edilmesi ve duanın iştirilip kabul edilmesi gibi olumlu durumlar bu falın iyi bir fal olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

tile- "dilemek"

Clauson kelimenin temel anlamının "(bir şey için) aramak, araştırmak" olduğunu ve buradan "(bir şeyi) arzulamak" ve "(birinden) istemek" anlamlarının ortaya çıktığını; kelimenin Güneybatı grubu Türk dillerinde *dile-* şeklinde ve tüm modern Türk dillerinde benzer anlamlarla yaşadığını söyler (ED, s. 492a).

Teglük kulun irkek yuntta emig tileyür. Kün ortu yütürüp, tün ortu kanta, negüde bulgay ol, tir. Ança bilingler: Yabız ol. "Kör (bir) tay (emmek için) erkek attı meme arıyor. Güpegündüz kaybedip gece yarısı nerede, nasıl bulacak, der. Öylece biliniz: (Bu fal) kötüdür." (Irk Bitig 24)

Irk Bitig 24'te kör bir tay karnını doyurmak istemektedir. Karnı aç olan tay gözleri görmediği için erkek bir attı meme aramaktadır. Aranan şey istenen şeydir, istenen şey de aranan şeydir.

Her ne kadar *tile-* fiili anlam alanında umut içermesi sebebiyle olumlu bir duygu olarak ele alınsa da 24 numaralı fal kötü bir fal olarak değerlendirilmiştir. Çünkü kör tayın erkek attı ve karanlıkta meme bulması imkânsızdır.

yalbar- "yalvarmak"

Clauson kelimenin "yalvarmak, istemek, (birine) dua etmek" anlamlarına geldiğini ve genel söz başı ses değişiklikleri ile tüm modern Türk dillerinde yaşadığını söyler (ED, s. 920b).

Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke idmiş tir. Korkma, edgüti ötüin; ayınma, edgüti yalbar! tir. Ança biling: Edgü ol. "Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış, der. Korkma, iyi dua et; korkma, iyi yalvar! der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 19)

Irk Bitig 19'da bir dilsizden dua etmesi yani Tanrı'dan talepte bulunması istenmektedir. Dua etmek özünde umutlu olmayı ifade ettiği için *yalbar-* fiili olumlu bir duygu fiili olarak ele alınmıştır. Dua etmek, istemek kişinin düşüncelerini olumluya çevirir. Bu da falda sözü geçen korku duygusunun etkisiz hale geleceğini ifade eder. Hem dua etmenin pozitif etkisi hem de *kork-* fiilinin olumsuzluk biçimliliği ile kullanılmasından dolayı anlam alanının olumluya dönmesi, bu fiilin örneklendiği 19 numaralı falın iyi bir fal olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

2. Olumsuz Duygu Fiilleri

2.1. Korku İfade Eden Duygu Fiilleri

korku Türkçe Sözlük'te "Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp ve solunum hızlanması gibi belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu." şeklinde tanımlanmıştır (1998, s. 1363).

Gençöz, korkuyla ilgili şunları söyler: "Korku, içinde bulunduğumuz duruma değil, bu durum için geliştirdiğimiz düşüncelerimize verdiğimiz bir reaksiyondur. Bu nedenle, korkuyu yenmek için kontrolün bizde olduğunu fark edip, korku hissi uyandıran düşünce tarzımızın doğruluğunu sorgulamamız gerekir. Bu sorgulama sonucu korktuğumuz ortamla yüzleşip, korkumuzu yenebilirsek bu bize hem yeni beceriler

kazandıracak hem de kendimize olan güvenimizi arttırarak mücadelecı bir kişilik geliştirmemize önemli katkılar sağlayacaktır." (1998, s. 9)

*Irk Bitig'*de tespit edilen korku ifade eden duygu fiilleri: *ayın-* "korkmak", *kork-* "korkmak", *ürk-* "ürkmek" ve *ürküt-* "ürkütme" fiilleridir.

ayın- "korkmak"

Clauson kelimenin her zaman *kork-* fiiliyle beraber kullanıldığını ve şüphesiz onunla eş anlamlı olduğunu söyler. Ona göre Moğolcada *kork-* anlamı taşıyan kelimelerden biri *ayi-* şeklindedir (ED, s. 274b).

Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke idmiş tir. Korkma, edgüti ötüin; ayınma, edgüti yalbar! tir. Ança biling: Edgü ol. "Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış, der. Korkma, iyi dua et; korkma, iyi yalvar! der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 19)

Bu falda korku duygusuyla başa çıkılabilmesi için dua edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu bilgi yukarıda alıntılardığımız Gençöz (1988)'ün verdiği "düşünce tarzımızı değiştirip, korkuyla yüzleşirsek korkuyu yenebiliriz" bilgilerini de doğrulamaktadır.

Irk Bitig 19 numaralı falda olumsuz bir duygu fiili kullanılmasına rağmen korkunun geçeceğinin işaret edilmesi, kişinin duaya yönlendirilmesi ve *ayın-* fiilinin olumsuzluk biçim birimi ile kullanılması sonucu fiilin anlamının olumluya dönmesi bu falın iyi bir fal olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

kork- "korkmak, çekinmek, sakınmak"

Clauson "(birinden veya bir şeyden) korkmak, ürkmek" anlamındaki fiilin tüm dönemlerde ve tüm Türk dillerinde ortak olduğunu ve seyrek olarak *koruk-* şeklinde de görüldüğünü söyler (ED, s. 651b).

korkmuş (*Irk Bitig 2*), korkma (*Irk Bitig 2-19*)

Ala atlıg yol tengri men. Yarın kiçe eşür men. Utru eki yalıg kişi oğlın sokuşmış; kişi korkmuş. "Korkma!" timiş, "Kut birgey men!" timiş. Ança biling: Edgü ol. "Alaca atlı yol tanrısıyım. Sabah akşam (atımla) rahvan gidiyorum. (Bu yol tanrısı) güler yüzlü iki insanoğluna rastlamış. İnsanoğulları korkmuş. (Yol tanrısı) Korkmayın, demiş, (size) kut vereceğim demiş. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 2)

Ak at karşısın üç bolugta talulapan agınka ötügke idmiş tir. Korkma, edgüti ötüin; ayınma, edgüti yalbar! tir. Ança biling: Edgü ol. "Kır at, rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış, der. Korkma, iyi dua et; korkma, iyi yalvar! der. Öylece bilin: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 19)

Irk Bitig 2 ve *19* numaralı fallarda olumsuz bir duygu fiili kullanılmasına rağmen fiillerin olumsuzluk biçim birimi -mA ile kullanılması sonucu anlam alanlarının olumluya dönmesiyle her iki fal da iyi fallar olarak değerlendirilmiştir.

*Irk Bitig 2'*de alaca atlı yol Tanrısının, güler yüzlü olan fakat korkan insanlara korkmamalarını çünkü onlara kut vereceğini söylemesi ve aslında olumsuz bir duyguyu ifade eden *kork-* fiilinin olumsuzluk biçim birimi ile kullanılması sonucu fiilin anlamının olumluya dönmesi, bu falın iyi bir fal olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

*Irk Bitig 19'*da da korkunun geçeceğinin işaret edilmesi ve *kork-* fiilinin olumsuzluk biçim birimi ile kullanılması sonucu fiilin anlamının olumluya dönmesi bu falın iyi bir fal olarak değerlendirilmesini sağlamıştır.

ürk- "ürkmek"

Clauson "irkilmek, korkmak, ürkmek" anlamlarına gelen kelimenin tüm Modern Türk dillerinde, bazen *ürki-* /*ürük-* gibi şekillerde yaşadığını söyler (ED, s. 221a).

Bay er konyı ürküpen barmış. Börüke sookuşmış. Böri ağzı emsimiş. Esen tüükel bolmış tir. Ança bilingler: Edgü ol. "Zengin (bir) adamın koyunu ürküp kaçmış. (Yolda bir) kurda rastlamış. (O sırada) kurdun ağzı zehirlenmiş. (Koyun böylece) sağ salım kalmış, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 27)

Irk Bitig 27 numaralı falda olumsuz bir duygu fiili olan *ürk-* fiili kullanılmış fakat bu kullanım falın iyi bir fal olarak değerlendirilmesini etkilememiştir. Zengin adamın koyununun ürkererek kaçması ve yolda kurt ile karşılaşması olumsuz bir durum olmasına rağmen, kurdun ağzının zehirlenmesi sonucu koyunu yiyememesi ve koyunun sağlıklı bir şekilde hayatta kalması olumlu bir durumdur ve bu fal iyi bir fal olarak değerlendirilmiştir.

ürküt- "ürkütme"

Clauson'a göre *ürk-* fiilinin ettirgeni olan kelime "(birini) ürkütme, (av hayvanı vb.) korkutup kaçırmak" anlamına gelir ve tüm Modern Türk dili gruplarında yaşar (ED, s. 226b).

Karı üpgük yıl yarumazken etdi. Ötmeng, körmeng, ürkütmeng, tir. Ança biling: {edgü ol}. "Yaşlı hüthüt (kuşu) (yeni) yıl (sabahı daha ortalık) ağarmamışken öttü. Heyecanlanmayın, bakmayın, ürkütmeyin, der. Öylece bilin:" (Irk Bitig 21)

Irk Bitig 21 numaralı falın iyi mi yoksa kötü bir fal mı olduğu belirtilmemiştir. Tekin, köşeli ayraç içerisine "edgü ol" ifadesini eklemiştir (2004, s.20) ve bu falla ilgili "Öyle görünüyor ki ibibik kuşunun yeni yıl sabahı gün doğmadan önce ötmesi bir kötü talih işareti sayılıyor ve insanlar heyecanlanmamak, kuşa bakmamak ve özellikle onu korkutmamak için uyarılıyorlardı." (s. 39) açıklamasını yapmıştır.

2.2. Öfke, Kızgınlık, Memnuniyetsizlik İfade Eden Duygu Fiilleri

öfke ve *kızgınlık* eş anlamlı kabul edilen ve birbirini yerine kullanılabilen kelimelerdir. *Türkçe Sözlük*'te *kızgınlık* "Öfkeli olma durumu." (1998, s. 1320) olarak tanımlanırken, *öfke* ise "Engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet, gazap." (1998, s. 1717) olarak tanımlanmıştır.

Bozkurt'a (2014) göre *öfke* "Çirkin, zararlı ve çoğu zaman yıkıcı olabilen bir duygudur. Adaletsizlik, incitilme, verilen bir sözün tutulmaması, yalan söylenmesi sonucu ortaya çıkan yüzün kızarması, ses şiddetinin artması, soluğun hızlanması gibi vücudun kontrol dışı durumlara düşmesiyle sonuçlanan duygudur." (s. 32).

Smith (2018) öfkenin fizyolojik etkilerini şöyle anlatır: "Gözler alev alev parlıyor. Yanaklar kızarıyor ve dudaklar titriyor. Kaslar şişiyor ve insanın içinde, etrafı kırıp dökmek için korkunç bir dürtü yükseliyor. Tüyler diken diken (s. 205)." Hacızade (2012) de öfkenin fizyolojik etkilerinden bahsetmiştir ve şunları söyler: "İnsan, bütün vücudu ile öfke tepkisini ortaya koyabilir: yüzün rengi değişir (kıpkırmızı veya bembeyaz olur); kaşlar çatılır; gözler büyür veya kısılır, parlaklığı artar; dudaklar titrer, ya da kısılır; çene kemikleri oynar, çene sıkılır; dişler kilitlenir; vücut titrer, vs." (s. 168).

Irk Bitig'de geçen öfke, kızgınlık, memnuniyetsizlik ifade eden duygu fiilleri *öbkele-*, *keşren-* ve *yaşran-* fiilleridir.

öbkele- "öfkelenmek, kızmak"

öbkele- fiili *Irk Bitig* 58. falda *öbkelepen* şeklinde zarf fiil eki almış haliyle örneklenmiştir. Fiil *öpke* “ciğer, kızgınlık” kelimesinden +IA- isimde fiil yapım ekiyle türetilmiştir ve Eski Türkçede kızgınlık duygusunu ifade eden en temel fiillerden birisidir. Bilinen ilk anlamıyla somut bir organ ismi olan *öpke* “ciğer” anlam genişlemesine uğrayarak “kızgınlık” anlamını kazanmıştır. Clauson, kızgınlık duygusunun ciğerden geldiğini düşünür (ED, s. 9a).

Oglı öginte kangınta öbkelepen tezipeñ barmış. Yana sakınmış, kelmiş. Ögüm ötin alayın, kangım sabın tınglayın, tip kelmiş tir. Ança bilingler: Edgü ol. “(Evin) oğlu babasına anasına öfkelenerek kaçıp gitmiş. (Sonra) yine düşünmüş, (geri) gelmiş. Anamın ögüdünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir.” (*Irk Bitig* 58)

Fiilin tanıklandığı örnekte öfkenin sebebi belirtilmemiş fakat öfke sonucu ortaya çıkan, ani karar verip hızlıca hareket etme durumu gösterilmiştir. Örnekte anne ve babasına öfkelenen evlat, hızlı bir şekilde karar verip, düşünmeden hareket ederek evden uzaklaşmış; daha sonra, öfkesi azalıp sakinleştiği zaman mantıklı düşünerek anne ve babasının sözünü dinlemeye karar vermiş ve evine geri dönmüştür.

Metinde verilen hikâye, öfke duygusunun neden olabileceği durumları yansıtmaktadır. Öfkelenen kişinin nefes alıp verişinin değişmesi sonucu beyne yeterli oksijenin gitmemesi ve kişinin sağlıklı düşünememesi, daha sonra nefes alıp vermenin düzenlenmesi sonucunda ise öfke duygusunun azalması ve kişinin yeniden sağlıklı ve mantıklı düşünebilmesi gibi.

Öfke, olumsuz duygular arasındadır. Çünkü kişiye ciddi anlamda fiziksel zarar verebilen bir duygudur. Fakat bunun yanında kendimizi korumamızı da sağlayan bir duygudur. Bize bir zarar gelebileceğini düşündüğümüz zaman öfkeleniriz ve kendimizi korumak adına sınırlarımızı çizeriz. Aslında bu duygunun oluşmasının sebebi kişinin kötü bir duruma düşmesinin engellenmeye çalışılmasıdır. 58 numaralı falda her ne kadar olumsuz bir duygu fiili olan *öbkele-* fiili kullanılsa da kişinin öfkeli halindeki davranışından pişman olup geri dönmesi iyi bir durum olarak değerlendirilmiş ve falın iyi bir fal olduğu söylenmiştir.

Irk Bitig' de geçen, öfke ifade eden diğer fiiller *keñren-* “homurdanmak, sızlanmak” ve *yanğra-* “mırıldanmak, söylenmek” fiilleridir. Her iki fiil de 22 numaralı falda geniş zaman kipinde ve 3. tekil şahsa göre çekimlenmiş halleriyle (*keñrenür, yanğrayur*) örneklenmiştir.

Uzun tonluğ közüngüsün kölke ıçgıñmış. Yarın yanğrayur, kiçe kengrenür, tir. Ança bilingler: Munğluğ ol; anyıg yablak ol. “(Bir) kadın aynasını göle düşürmüş. (Bu yüzden) sabah(ları) söyleniyor, akşamları sızlanıyor, der. Öylece biliniz: (Bu fal) üzücüdür, çok kötüdür.” (*Irk Bitig* 22)

22 numaralı bu falda aynasını göle düşüren bir kadın, kendi hatası sebebiyle kendine kızmakta ve sabah akşam bu kızgınlığını kendi kendine yüksek sesle söylenerek göstermektedir.

Bu örnekte görülen, kişinin yaptığı bir hatadan dolayı kendi kendine söylenip kendini suçlaması da yine öfke duygusunun göstergelerindedir. Bu fal üzücü ve kötü bir fal olarak değerlendirilmiştir.

2.3. Üzüntü, Keder İfade Eden Duygu Fiilleri

Üzüntü duygusu, kötü ve olumsuz olarak değerlendirilen duygular arasındadır ve mutluluk, neşe benzeri duyguların karşıtı ya da bu duyguların eksikliği sonucu ortaya

çıkan bir duygu olarak kabul edilir. Hacızade'ye göre *üzüntü*: "Genel olarak insanların kaçındığı bir duygudur. Üzüntü duygusunun temelinde bir kayıp vardır. Bu kaybın verdiği acı, fiziksel acı kadar güçlü olabilir. Fakat üzüntü duygusu insana değer vermeyi öğretir. Eğer üzüntü duygusu olmasaydı kaybettiklerimizin bizim için hiçbir önemi olmayacaktı." (2012, s. 106).

Bozkurt ise *üzüntü* ile ilgili şunları söyler "İnsanın odaklanmasını engelleyen olumsuz bir duygudur. Beklentinin gerçekleşmemesi, insanın muktedir olamadığı durumlarda-ör. ölüm- ortaya çıkan genellikle ağlamayla, yoğun hâlsizlikle, düşüncesini odaklamamayla sonuçlanır." (2014, s. 32)

*Irk Bitig'*de üzüntü ifade ettiği tespit edilen tek duygu fiili *busuşlug bol-* fiilidir.

busuşlug bol- "kederli olmak"

"kederli, üzgün olmak" anlamındaki *busuşlug bol-* duygu fiili *busuşlug* ismi ve *bol-* yardımcı fiilliyle oluşturulmuş bir fiildir. Clauson *busuşlug* (kederli, üzüntülü mutsuz) kelimesinin **busa-* "acı çekmek, kederlenmek" fiilinden türetilmiş bir kelime olduğunu söyler (ED, s. 375a).

Er busuşlug, tengri bulutlug bolti. [Bulut] ara kün tugmiş, busanç ara mengi kelmiş tir. Ança bilingler: Edgü ol. "Adam kaygılı, gök bulutlu oldu. Bulutlar arasından güneş doğmuş, kaygılar arasından (da) sevinç gelmiş, der. Öylece biliniz: (Bu fal) iyidir." (Irk Bitig 52)

Irk Bitig 52 numaralı falda geçen *busuşlug bol-* fiili falda bahsi geçen kişinin üzüntülü olduğunu ifade eder. Bu falda ifadeyi güçlendirmek için karşıt durumlardan faydalanılmıştır. Adam üzüntüdür ve gökyüzü bulutludur. Daha sonra bulutların arasından güneş görünmüş ve üzüntülü durumların arkasından da sevinç gelmiştir. Falda verilen üzüntü, sevinç karşıtlığı günümüz psikoloji bilgileriyle doğru orantılıdır. Üzüntü çoğu zaman bir kayıp neticesinde ortaya çıkar ve bu kayıp genellikle sevinçtir. Sevincin ortaya çıkması üzüntüyü ortadan kaldırır.

Irk Bitig 52 numaralı falda olumsuz bir duygu fiili kullanılmasına rağmen fal, iyi bir fal olarak değerlendirilmiştir.

*Irk Bitig'*de tespit edilen duygu fiillerinin duygu değeri, grubu ve yer aldığı fal numarası ile değeri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. *Irk Bitig'*de Duygu Fiilleri

Duygu Grubu	Duygu Fiili	Duygu Değeri	Fal Değeri	Fal Numarası
Sevinç, Mutluluk İfade Eden Duygu Fiilleri	mençile- "mutlu olmak"	olumlu	iyi	1, 4, 28, 51, 56
	ögir- sebin- "sevinmek"	olumlu	iyi	30, 31, 34, 49
	ögir- "sevinmek"	olumlu	iyi	29, 63
Sevgi İfade Eden Duygu Fiilleri	seb- "sevmek"	olumlu	iyi	3
	tapla- "beğenmek, istemek"	olumlu	iyi	3
Dilek, İstek İfade Eden Duygu	kol- "dilemek, istemek"	olumlu	iyi	47

Fiilleri	ötün- "istemek"	olumlu	iyi	19, 54
	tile- "istemek, aramak"	olumlu	kötü	24
	yalbar- "yalvarmak"	olumlu	iyi	19
Korku İfade Eden Duygu Fiilleri	ayın- "korkmak"	Olumsuz	iyi	19
	kork- "korkmak, çekinmek"	Olumsuz	iyi	2, 19
	ürk- "ürkmek, korkmak"	olumsuz	iyi	27
	ürküt- "ürkütme, korkutmak"	olumsuz	iyi	21
Öfke, Kızgınlık, Memnuniyetsizlik İfade Eden Duygu Fiilleri	öbkele- "öfkelenmek, kızmak"	olumsuz	iyi	58
	keşren- "homurdanmak, sızlanmak"	olumsuz	kötü	22
	yaşra- "mırıldanmak, söylenmek"	olumsuz	kötü	22
Üzüntü, Keder İfade Eden Duygu Fiilleri	busuşlug bol- "kederli, üzgün olmak"	olumsuz	iyi	52

Sonuç

Bu çalışmada duygu ile düşünce, insan ile toplum arasındaki etkileşimden yola çıkılarak 9. yüzyılda yazıldığı düşünülen *İrk Bitig* metnindeki duygu fiilleri incelenmiştir. Eserde tanıklanan duygu fiilleri vasıtasıyla söz konusu fiillerin anlamsal özellikleri değerlendirilmiştir. *İrk Bitig*'de tespit edilen duygu fiilleri taşıdıkları duygu değerine göre olumlu ve olumsuz duygu fiilleri olmak üzere iki ana başlık altında ve altı grupta incelenmiştir. Fiillerin sahip olduğu olumluluk ve olumsuzluk değeri ile tanıklandığı falların iyi ya da kötü fallar olması arasındaki ilişki incelenmiştir.

Metinde 17 duygu fiili tespit edilmiştir. Bunlardan 9'u olumlu 8'si ise olumsuz duygu fiilleridir. Duygu fiillerinin tanıklandığı 22 falın 2'si kötü 20'si ise iyi olarak değerlendirilen fallardır.

Araştırmanın en başında, olumlu duygu fiillerinin tanıklandığı falların iyi olarak değerlendirilen fallar olacağı, olumsuz duygu fiillerinin tanıklandığı falların ise kötü fallar olacağı öngörülmüştü. Fakat yapılan inceleme durumun öngörülen şekilde olmadığını ortaya koymaktadır.

Olumlu duygu fiilleri *mengile-*, *ögir-*, *ögir- sebin-*, *sebin-*, *seb-*, *tapla-*, *kol-*, *ötün-* ve *yalbar-* fiillerinin örneklediği 1, 3, 4, 19, 28, 29, 30, 31, 34, 47, 49, 51, 54, 56, 63 numaralı fallar iyi fallar olarak değerlendirilirken yalnızca *tile-* olumlu duygu fiilinin örneklediği 24 numaralı fal olumsuz bir fal olarak değerlendirilmiştir. Falın kötü bir fal olarak değerlendirilmesinin sebebi fala hâkim olan imkânsızlık durumudur. Olumlu duygu

fiillerinin örneklendiği fallar büyük oranda iyi fallardır. Bu durum olumlu duygu fiillerinin falın değerlendirilmesini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

8 olumsuz duygu fiilinin örneklendiği 7 falın yalnızca 1 tanesi kötü olarak değerlendirilen bir faldır. Diğer 6 fal iyi olarak değerlendirilen fallardır. Olumsuz duygu fiili olarak değerlendirdiğimiz *ayın-*, *kork-* ve *ürküt-* fiilleri olumsuzluk biçimbirimi -mA ile kullanıldıkları için fiillerin anlamı olumsuzdan olumluya geçmiştir ve bu durum falların iyi fallar olarak değerlendirilmesine katkı sağlamıştır. 2 numaralı falda *kork-* fiili hem olumsuzluk biçimbirimi ile hem de olumsuzluk biçimbirimi almadığı haliyle kullanılmış fakat bu durum falın sonucunu kötüye çevirmemiştir.

kork-, *ürk-*, *öbkele-* ve *buşuşlug bol-* olumsuz duygu fiillerinin örneklendiği 2, 27, 52, 58 numaralı fallar iyi fallar olarak değerlendirilirken yalnızca *keñren-* ve *yañra-* olumsuz duygu fiillerinin örneklendiği 22 numaralı fal kötü bir fal olarak değerlendirilmiştir. Olumsuz duygu fiillerinin örneklendiği 2, 27, 52, 58 numaralı falların iyi fallar olarak değerlendirilmesinin sebebi, fallardaki olumsuz eylemlerden sonra olumlu eylemlerin gerçekleşmesi durumunun fallarda kullanılan olumsuz duygu fiillerinden daha baskın olmasıdır.

Kısaltmalar

ED: An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish.

ET: Eski Türkçe

Kaynakça

- Aksoy, G. B. (2022). Azerbaycan Türkçesinde Duygu Fiillerinin Anlam Bilimsel Yapı Görünümleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 72-87.
- Argunşah, M. & Boz, F. (2022). 15. Yüzyıl Anadolu Türkçesinde Negatif Temel Duygu Fiilleri. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 8 (17), 208-225.
- Bozkurt, F. (2014). Sözlüklerdeki Temel Duygu Kavramlarının Yeniden Tanımlanması: Bir Yöntem Önerisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21(1), 25-34.
- Clauson, S. G. (1961). Notes on İrk Bitig. *Ural-Altaysche Jahrbücher*. 33, 218-225.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- Çelik, N. (2022). Dîvânü Lugâti't-Türk'te Geçen Temel Duygu Fiillerinin Derleme Sözlüğü'ndeki Durumu Üzerine Bir Değerlendirme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (57), 143-156.
- Erdem, M. (2016). Türkçede Fiiller ve Sınıflandırma Sorunları. *Turkish Studies*, 11 (20), 185-200.
- Erdal, M. (1977). İrk Bitig Üzerine Yeni Notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 87-119.
- Fakirullahoğlu, M. A. İ. (2016). *Kırgız Türkçesinde Duygu Fiilleri*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Fakirullahoğlu, M. A. İ. (2022). Kazak Türkçesinde Duygu Fiilleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 11(3), 991-1016.
- Gençöz, T. (1998). Korku: Sebepleri, Sonuçları ve Başetme Yolları. *Kriz Dergisi*, 6(2), 9-16.
- Hacızade, N. (2012). *Bilişsel Dilbilim Açısından Duyguların Dili*. Konya: Çizgi Kitabevi.

- Hamilton, J. (1975). Le Colophon de l'Iraq Bitig. *Turcica*, 7, 7-19.
- Isse, Y. (2008). On Psych Verbs in English and Japanese. *Fukuoka University review of literature & humanities*, 39(4), 967-984.
- İbe, P. (2004a). *Psych Verbs In Turkish: A Structural and Semantic Analysis*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi.
- İbe, P. (2004b). Türkçe Ruh Durumu Eylemleri İçin Bir Sınıflama Önerisi. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1(1), 35-45.
- Kılınç, E. (2023). *Karahanlı Türkçesinde Duygu Fiilleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Kuliev, G. K. (1998). *Semantika Glagola v Tyujskih Yazıkah*. ELM.
- Levin, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations a Preliminary Investigation*, Chicago and London. Chicago: The University of Chicago.
- Malov, S. Y. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti*. Moskva.
- Mathieu, Y. (2006). A Computational Semantic Lexicon of French Verbs of Emotion. (edit. G. Shanahan, Yan Qu, ve Janyce Wiebe) *Computing Attitude and Affect in Text: Theory and Applications*, 20, 109-123.
- Niiranen, L. (2008). *Effects of Learning Contexts on Knowledge of Verbs*. Doktora Tezi. Tromso: University Of Tromso.
- Orkun, H. N. (1938). *Eski Türk Yazıtları*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- TDK (1998). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T (2004). *Irk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*. (E. Yılmaz, N. Demir, Eds.). Ankara: Öncü Kitap.
- Thomsen, V. (1912). Dr. M. A. Stein's Manuscripts in Turkish 'Runic' Scripts from Miran and Tun-Huang. *Journal of Royal Asiatic Society*, 181-227.
- Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede Mental Fiiller*. Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Smith, T. W. (2018). *Duygular sözlüğü* (H. Şirin, Çev.). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Şahin, S. (2013). Eski Türkçede Duygu Fiilleri. *UTEK13 Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, Saraybosna, Bosnia And Herzegovina.
- Şahin, S. (2012). *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Şaş, A. K. (2023). Türkiye Türkçesinde Deyimleşmiş Birleşik Duygu Fiilleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (10), 602-631.
- Van Voorst, J. (1992). The Aspectual Semantics of Psychological Verbs. *Linguistics and Philosophy*, 15(1), 65-92.
- Vanhoe, H. (2002). Aspects of the Syntax of Psychological Verbs in Spanish. A lexical functional analysis (Miriam Butt & Tracy H. King, Ed.). *Proceedings of the LFG02 Conference*, Stanford: CSLI Publications, 373-389.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, 17-51.
- Yaylagül, Ö. (2010). Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi /Journal of Modern Turkish Studies*, 7, 100-111.

- Yıldırım, F. (2017). *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Yıldız, H. (2017). Türk Dilinde Fiillerin Semantik Sınıflandırılması Problemi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 3(1), 337-362.
- Zieme, P. (2001). Runik Harfli Birkaç Pasaj Üzerine Kimi Yorum Önerileri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 377-382.